

Lucyna Domańska

UDZIAŁ KOMPONENTU MAGLEMOŚKIEGO W ROZWOJU KULTUROWYM PÓŹNOMEZOLITYCZNYCH SPOŁECZEŃSTW POMORZA W ŚWIETLE BADAŃ NA STANOWISKU JASTRZĘBIA GÓRA 4, WOJ. GDAŃSK

Pojęcie „kultura Maglemose” wprowadzone zostało do literatury na początku naszego stulecia w wyniku badań F. L. Sarauwa na stanowisku Mullerup (Sarauw 1903, 1911–1914) i K. Friis Johansena na stanowisku Svaerdborg (Friis Johansen 1919). Dalsze badania pozwoliły na określenie chronologii tej kultury, jej zasięgu i charakterystycznych cech inwentarzy krzemiennych (Mathiassen 1943; Becker 1951, 1953; Brinch Petersen 1966, 1971, 1973; Henriksen, 1976; Andersen, Jørgensen, Richter 1982; Grøn 1983, 1986). Na ich podstawie stwierdzono również, iż kultura Maglemose rozwijała się na terenie południowej Skandynawii we wczesnym i środkowym holocenie. Za jej cechy charakterystyczne powszechnie uznano występowanie w inwentarzach krzemiennych licznych trójkątów nierównobocznych, w tym trójkątów z retuszowanym trzecim bokiem, oraz zbrojników z retuszowaną podstawą i zbrojników typu Nowy Młyn. W zakresie techniki rdzeniowania za cechy charakterystyczne dla kultury Maglemose uznano jednopiętowe rdzenie stożkowe o piętach usytuowanych pod kątem prostym lub zbliżonym do prostego w stosunku do odłupni. Odłupnie tych rdzeni były dookolne lub prawie dookolne. Otrzymywano z nich regularne i smukłe wióry.

W najnowszej literaturze archeologicznej znalazły wyraz rezultaty ostatnich badań nad rolą czynnika maglemoskiego w rozwoju kulturowym poszczególnych części Niżu Polskiego (Domańska 1988; Kozłowski 1989). Na ich podstawie zaproponowano nowe podziały kulturowe dla późnego mezolitu zachodniej części Niżu.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną wyniki badań na stanowisku Jastrzębia Góra 4, woj. Gdańsk, które pozwalają pełniej scharakteryzować rolę

kultury Maglemose w przemianach kulturowych na obszarze Pomorza w początkowej fazie okresu atlantyckiego.

Stanowisko to położone jest na północno-zachodnim krańcu Kępy Swarzewskiej, w bezpośrednim sąsiedztwie zatorfionej doliny Wdy. Badania na nim prowadzono w latach 1975–1977 i 1980 i wyeksplorowano powierzchnię 217 m².

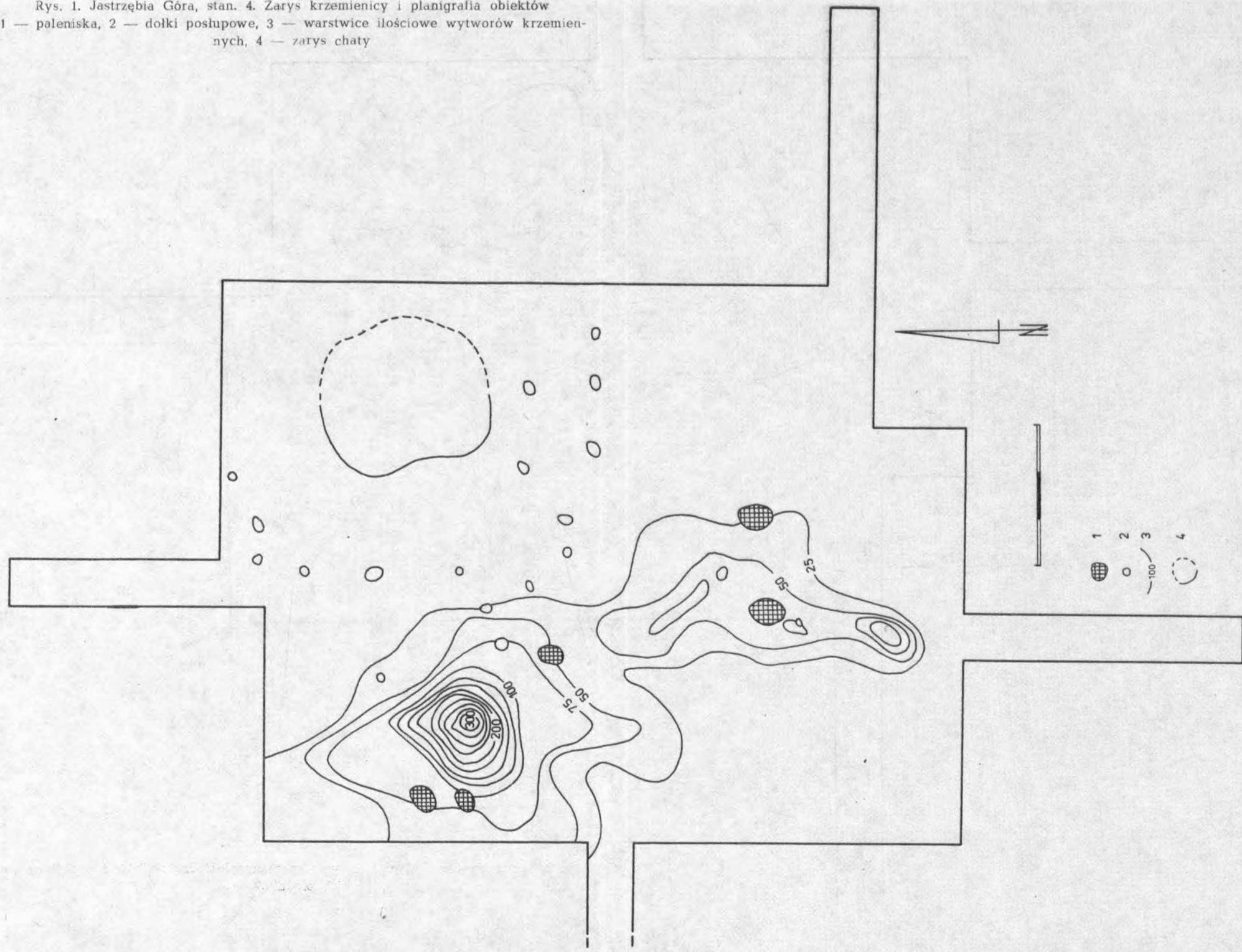
Odkryty inwentarz krzemienisty wystąpił w niezmiernie interesującym układzie stratygraficznym. W profilach stanowiska zarejestrowano warstwę torfu o miąższości średnio 10 cm, która przykrywała poziom z krzemieniami. Geneza tej warstwy nie została wyjaśniona. Być może, że jest ona związana z podniesieniem się poziomu wód na przełomie okresów atlantyckiego i subborealnego. Warstwa ta wytworzyła się jeszcze chyba przed pojawieniem się w tym rejonie społeczności neolitycznych. Wydaje się za tym przemawiać fakt, iż w odróżnieniu od innych stanowisk z tego rejonu (Bogaczewicz-Adamczak, Drwal, Gołębiowski, Król, Miotk 1987) nie natrafiono tu na żadne wytwory, które można by przypisać właśnie tym społecznościom.

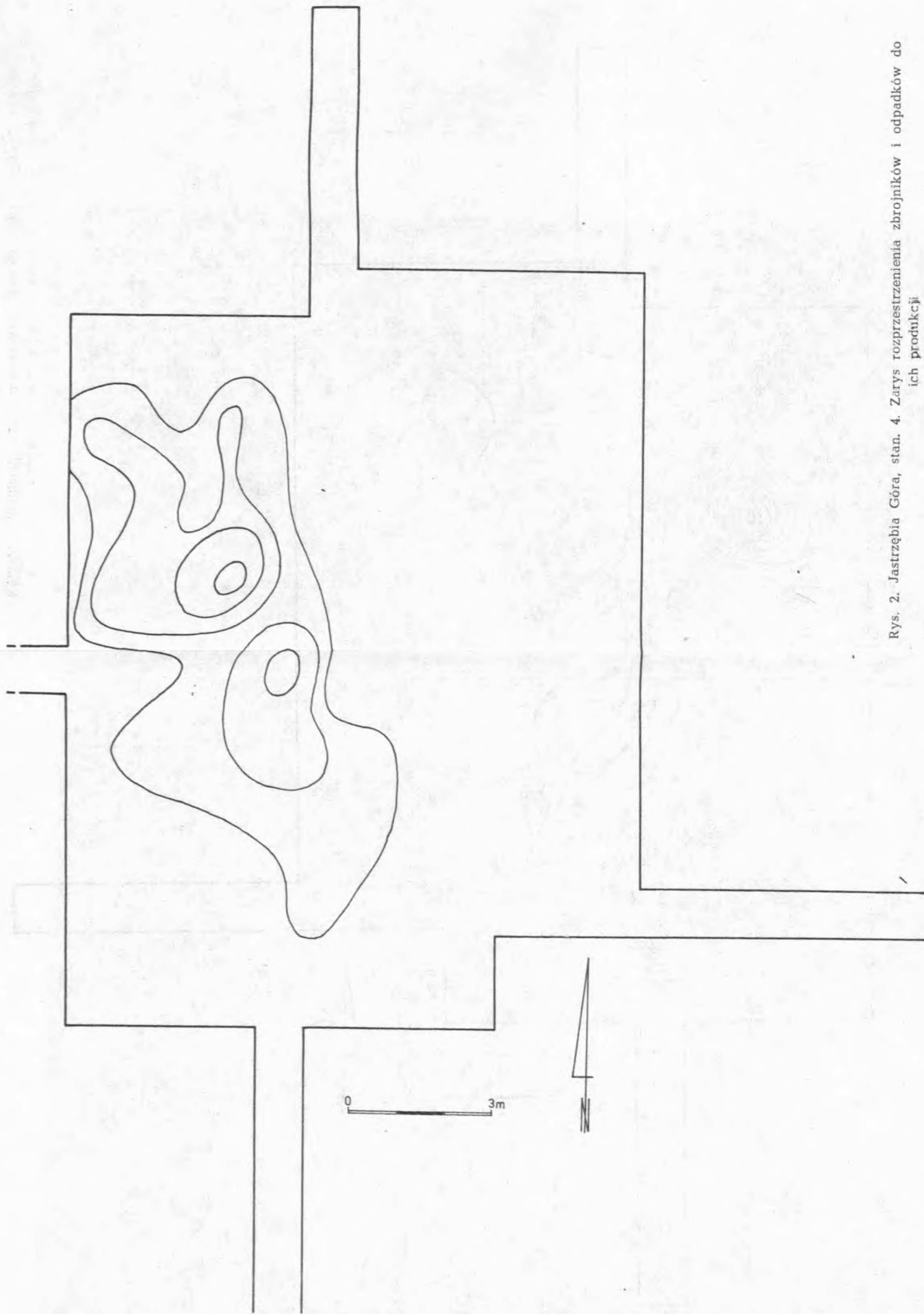
Na stanowisku odkryto krzemienię o wymiarach 14 m – długość i 5,5 – szerokość. Zarejestrowano ją w części zachodniej badanego obszaru (rys. 1). W części wschodniej krzemienie też występowały, ale w znacznie mniejszych ilościach. Natomiast tu natrafiono na serię dołków posłupowych tworzących półkole i otaczających od strony zachodniej zaciemnienie o wymiarach 3,5 m x 2 m i stanowiące być może pozostałość po obiekcie mieszkalnym. Zarejestrowano także pięć palenisk, które wystąpiły w ramach krzemienicy (rys. 1). Analiza krzemienicy i rozprzestrzeniania na stanowisku różnych narzędzi, a przede wszystkim zbrojników i odpadków od ich produkcji (rys. 2), pozwala na wydzielenie w jej ramach dwu skupisk.

Całość inwentarza krzemienistego wykonana została z krzemienia pomorskiego. Zarejestrowano łącznie 3664 okazy.

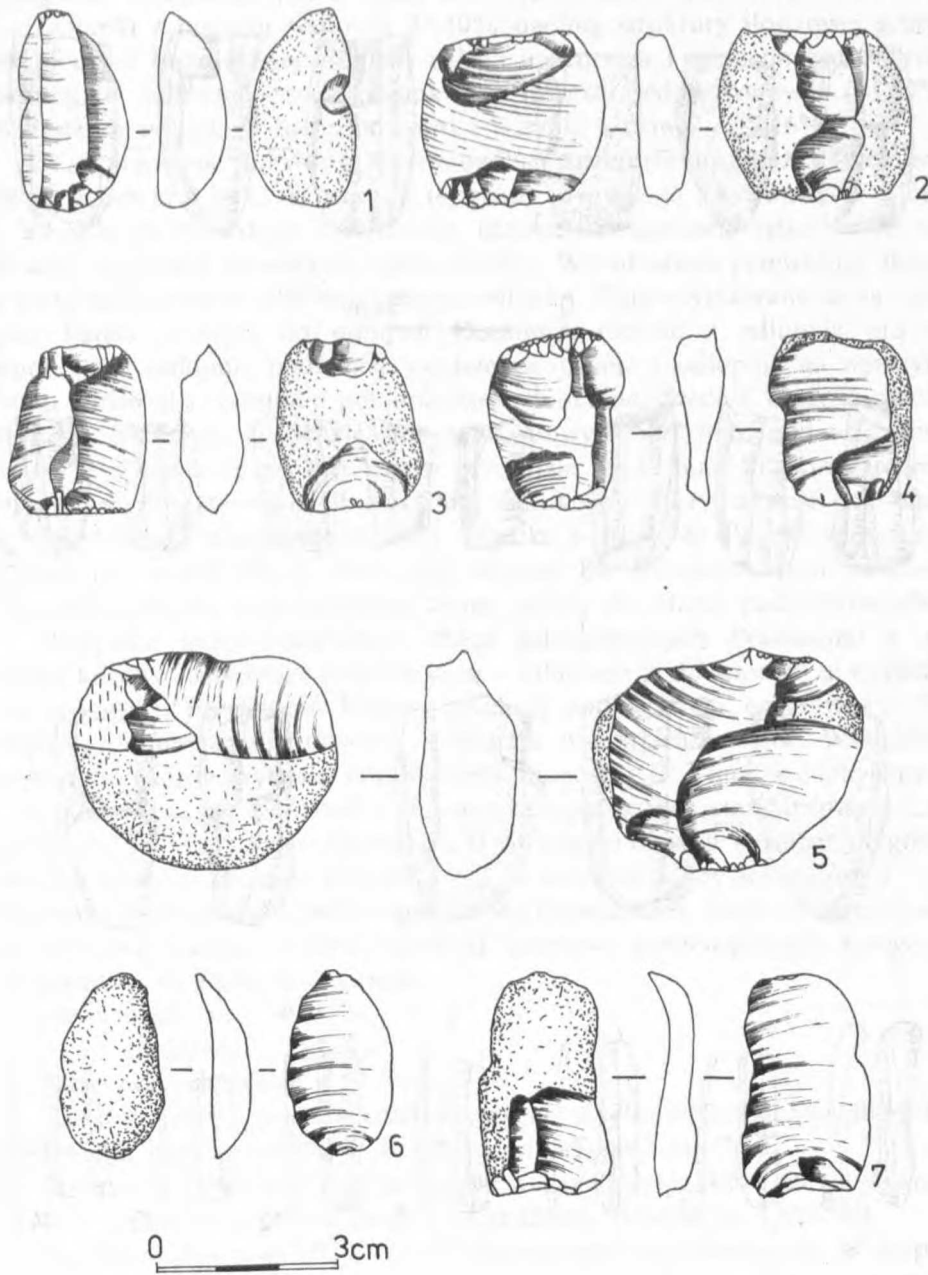
W grupie wytworów krzemienistych wysoki procent (łącznie 47,84%) osiągają łuszczenie i odłupki łuszczeniowe (rys. 3). Dominują łuski, które stanowią 60,52% tej grupy. Są to drobne, nieprzekraczające 1 cm odłupki, zarówno korowe jak i negatywowe o piętach krawędziowych, powstałe w wyniku eksploatacji łuszczeniowej. Łuszczenie stanowią w grupie eksploatacji łuszczeniowej 14,31% (6,85% całego inwentarza krzemienistego). Przeważają wśród nich zdecydowanie łuszczenie dwustronne dwubiegunowe. Wskaźnik długości tych łuszczeni wynosi 20,8 mm, z odchyleniem standardowym 4,8; wskaźnik szerokości – 17,4 mm, z odchyleniem standardowym 5,84; grubości – 8,05, z odchyleniem 3,35. W porównaniu z łuszczeniami jednostronnymi dwubiegunowymi są one krótsze, nie różnią się zaś pod względem szerokości i grubości. Wśród łuszczeni, szczególnie dwustronnych, dominują okazy regularne, w kształcie głównie podprostokątne. Wszystkie mają pięty krawędziowe.

Rys. 1. Jastrzębia Góra, stan. 4. Zarys krzemienicy i planigrafia obiektów
1 — paleniska, 2 — dolki posłupowe, 3 — warstwie ilościowe wytworów krzemien-
nych, 4 — zarys chaty

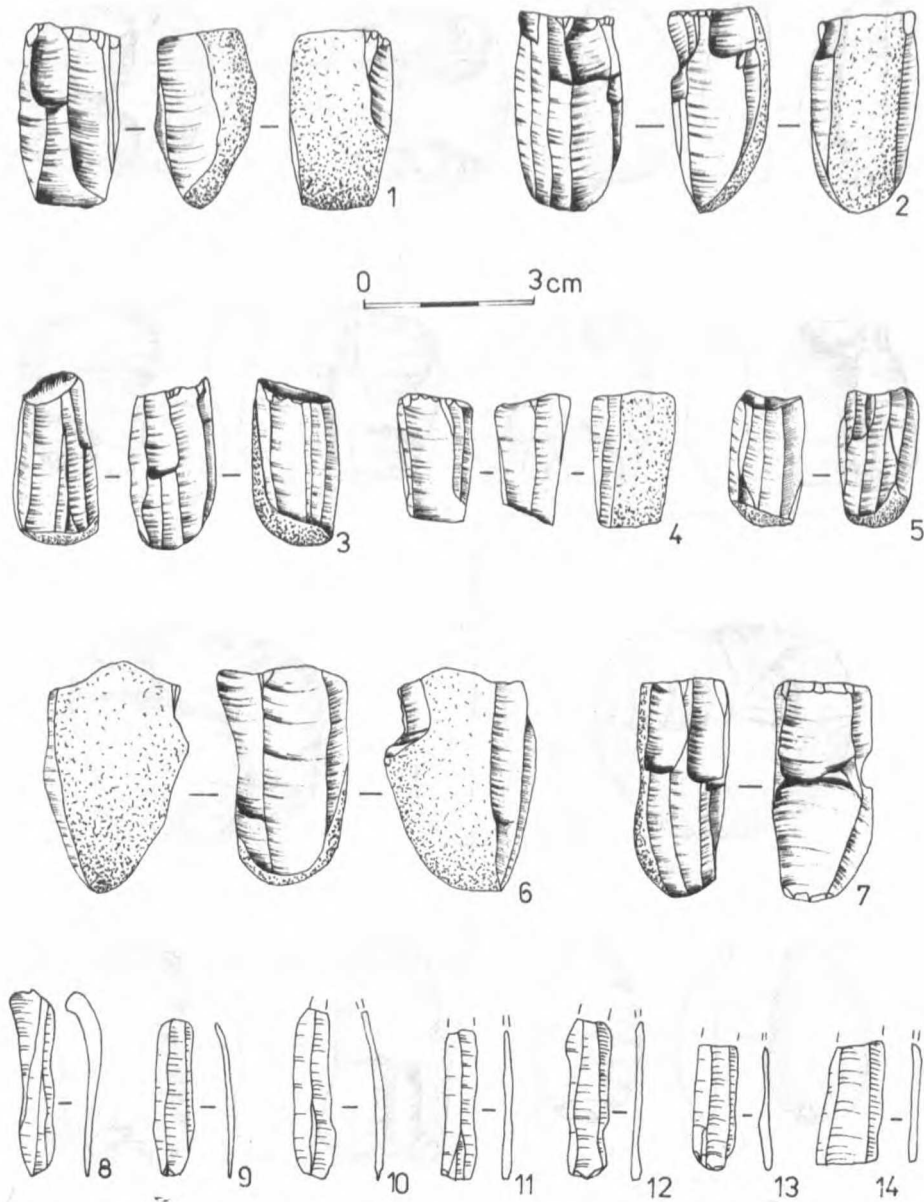




Rys. 2. Jastrzębia Góra, stan. 4. Zarys rozprzestrzenienia zbrojników i odpadków do ich produkcji



Rys. 3. Jastrzębia Góra, stan. 4. Łuszczenie i odlupki łuszczeniowe



Rys. 4. Jastrzębia Góra, stan. 4. Rdzenie i wióry

Niektóre z łuszczni mają załuskany jeden z boków prostopadłych do pięty (bieguna). Retusz ten jest z reguły drobny, obejmuje tylko fragment boku.

Odlupki z łuszczni stanowią 21,10% ogólnej struktury ilościowej grupy eksploatacji łuszczniowej (10,09% całego inwentarza krzemienno). Wśród odlupków najliczniejsze są odlupki od łuszczni jednostronnych (41,89% wszystkich odlupków łuszczniowych) i odlupki korowe – 32,16%.

Wióry i rdzenie wiórowe (rys. 4) w ogólnej strukturze inwentarza krzemienno stanowią 9,74%. W ramach tej grupy przeważają zdecydowanie wióry – 89,35% (8,7% całego inwentarza), rdzenie zaś stanowią tylko 7,0%, co w całej strukturze inwentarza wynosi 0,68%. Wśród rdzeni przeważają okazy z piętą uformowaną odbiciem jednego odlupka. Pięty usytuowane są na ogół pod kątem prostym do odlupni. Dominują rdzenie z odlupnią prawie dookólną i odlupnią podwójną, rzadsze są rdzenie z odlupnią na węższym boku surowiaka, odlupnie półdookolne i dookolne. Średnia długość rdzeni wynosi 30,05 mm, z odchyleniem standardowym 5,07 mm, pod względem rozmiarów mieszczą się więc one w przedziale 25–35 mm. Proporcje rdzeni określa średni stosunek długości do szerokości, który wynosi 1,8 mm, z odchyleniem standardowym 0,3%. Wynika z niego, że długość większości rdzeni jest mniej więcej dwa razy większa od szerokości tych okazów. Wszystkie rdzenie pod względem formy należą do rdzeni podstożkowych.

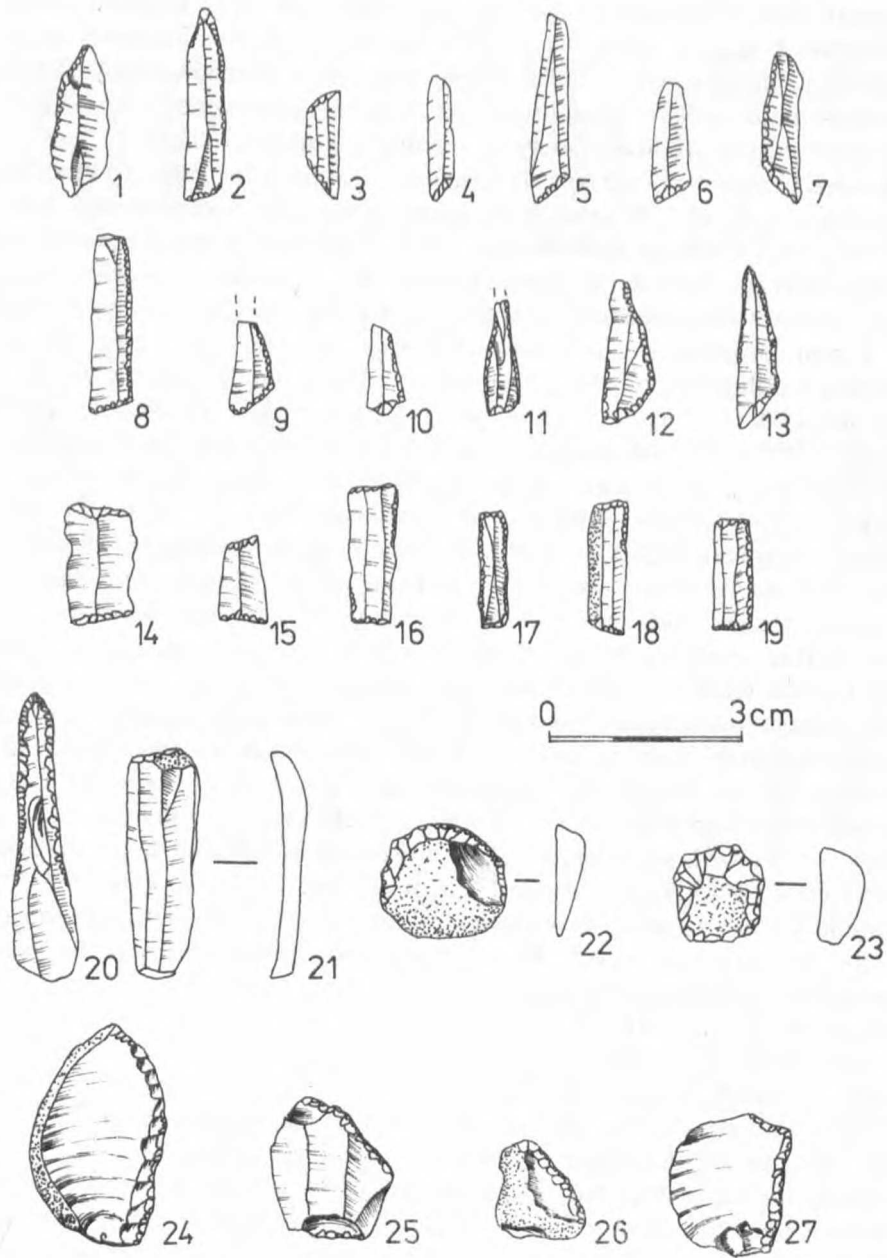
Wszystkie wióry pochodzą z rdzeni jednopiętowych. Podzielono je na wióry korowe (całkowicie pokryte korą – zaliczono je do wiórów ze względu na proporcje, paralelność boków, przekrój poprzeczny i negatywowe. Te ostatnie dominują zdecydowanie – 94,67% wszystkich wiórów. Wskaźniki metryczne wiórów wynoszą odpowiednio: długość – 27,2 mm, z odchyleniem standardowym 3,6; szerokość – 7,4 mm, z odchyleniem standardowym 2,0; grubość – 2,3 mm, z odchyleniem 0,6. U większości okazów stosunek długości do szerokości przekracza wartość 1 : 3, u znacznej liczby wynosi on 1 : 5. Ogromna liczba wiórów zachowana jest we fragmentach. Może to sugerować, iż były one łamane celowo. Rozkład ilościowy poszczególnych kategorii fragmentów wygląda następująco:

- części piętkowe – 49,37%;
- części środkowe – 18,67%;
- części wierzchołkowe – 31,95%.

Tak więc liczba części wierzchołkowych i środkowych (łącznie 50,62%) odpowiada prawie dokładnie liczbie części przypiętkowych.

Inwentarz ten cechuje bardzo wysoki wskaźnik odpadków. Są to głównie okruchy krzemienia pomorskiego i okazy silnie przepalone (39,32%).

Narzędzia stanowią 3,02% (rys. 5) ogólnej struktury inwentarza. W grupie tej najczęściej występują skrobacze, drapacze i okazy łuskane. Wśród skrobaczy dominują okazy jednoboczne proste i łukowe. Zarejestrowano siedem drapaczy. Cztery okazy to drapacze wysokie, krótkie, o drapisku silnie zakolonym lub krążkowe. Wydzielono także dwa drapacze niskie, krótkie,



Rys. 5. Jastrzębia Góra, stan. 4. Narzędzia

o drapisku lekko i silnie zakolonym, i jeden niski, smukły o drapisku lekko zakolonym. Wśród wyróżnionych zgrzebel są cztery okazy jednoboczne: trzy o boku łuskany prostym i jeden o boku łukowym oraz trzy zgrzebła obuboczne, z bokami równoległymi.

Zbrojniki stanowią 35,13% wszystkich narzędzi. Dominują wśród nich zbrojniki z retuszowaną podstawą – 28,20% wszystkich zbrojników oraz trójkąty – również 28,20%. W grupie trójkątów najliczniejsze są trójkąty z retuszowanym trzecim bokiem oraz trójkąty rozwartokątne, wąskie trójkąty prostokątne i trójkąty pieńkowskie. Z pozostałych kategorii liczne są zbrojniki typu Nowy Młyn – 3,60%, oraz wkładki – 6,30%. Zarejestrowano także trapezy niskie – 2 okazy. Odkryto także mikrorylce.

Takie same inwentarze krzemienne zarejestrowano również w innych rejonach Pobrzeża Słowiańskiego i Kaszubskiego (Domańska 1980; Bogaczewicz-Adamczak, Drwal, Gołębiowski, Król, Miotk 1987).

Inwentarz krzemienisty ze stanowiska Jastrzębia Góra 4, jak i inne tego typu stanowiska ze strefy pojezierno-nadmorskiej Niżu Polskiego, wykazują wyraźne powiązania z krzemieniarstwem kultury Maglemose. Widać to przede wszystkim w zakresie techniki produkcji wiórów oraz w występowaniu w tych inwentarzach charakterystycznych zbrojników, a przede wszystkim zbrojników z retuszowaną podstawą, trójkątów z retuszem trzeciego boku i wąskich trójkątów prostokątnych. Dodatkowo te związki potwierdzają zarejestrowane w niektórych częściach Pomorza charakterystyczne narzędzia makrolityczne i kościane (Kozłowski 1972, 1989; Domańska 1976, 1978).

Innym jeszcze dowodem świadczącym o powiązaniach genetycznych zespołu z Jastrzębiej Góry 4 z kulturą Maglemose są podobieństwa w zakresie struktury społeczno-funkcjonalnej obozowisk obu tych społeczności. Z przeprowadzonej analizy rozprzestrzenienia narzędzi, w tym głównie zbrojników i odpadków od ich produkcji na stanowisku Jastrzębia Góra 4, oraz porównania jej wyników z rezultatami dokonanej przez O. Grøna (1983) analizy krzemienicy kultury Maglemose, wynika, iż dla tych zespołów charakterystyczne jest występowanie wytworów krzemienistych w dwu koncentracjach. Z tym, że dwa takie skupiska na stanowiskach maglemoskich rejestrowane są wewnątrz obiektów mieszkalnych, zaś w Jastrzębiej Górze 4 wystąpiły one poza obiektem (rys. 1).

Scharakteryzowane powyżej zbieżności, jakie zaobserwowano w krzemieniarstwie społeczeństw zamieszkujących strefę pojezierno-nadmorską Niżu Polskiego oraz południową Skandynawię, upoważniają do wysunięcia hipotezy o powiązaniach genetycznych zespołów typu Jastrzębia Góra 4 z kulturą Maglemose. Ich geneza sięga najprawdopodobniej VI tysiąclecia p.n.e., a do ich wykształcenia doszło w środkowej części Niżu Europejskiego (Kozłowski 1972, 1989; Domańska 1988). Przemawiają za tym szczególnie liczne elementy maglemoskie w krzemieniarstwie tej strefy (Gramsch 1966;

Czarnecki 1970, 1973). Data dla stanowiska Jastrzębia Góra 4 uzyskana metodą radiowęglową wynosi: Bln 1926 6705 \pm 80 BP, tj. 4755 BC, i wskazuje, że zespoły tego typu w strefie pojezierno-nadmorskiej Niziu Polskiego rozwijały się także w V tysiącleciu p.n.e. Biorąc pod uwagę zarejestrowane zbieżności między zespołami typu Jastrzębia Góra 4 a kulturą Maglemose, wydaje się możliwe uznanie ich za najmłodszą fazę tejże kultury.

Zupełnie odmienną sytuację obserwujemy w strefie wielkodolinnej Niziu Polskiego. W wydzielonych tam (Domańska 1988) zespołach typu Kolanowo wyraźnie przeważają elementy kultury komornickiej. Zawierają one jednak również pewne wytwory typowe dla Pomorza (nieliczne trójkąty w typie maglemoskim), co może wskazywać na ich związki genetyczne z tą strefą. Do ich wykształcenia mogło dojść na pograniczu strefy pojeziernej i wielkodolinnej Niziu w końcu VI lub na początku V tysiąclecia p.n.e., w wyniku procesu transformacji kultury komornickiej pod wpływem ludności kultury Maglemose zasiedlającej Pomorze, a szczególnie jego część północną.

Dalsze badania w tym zakresie pozwolą pełniej wykazać odrębność kulturową w późnym mezolocie strefy pojezierno-nadmorskiej i wielkodolinnej Niziu Polskiego. Dla pierwszej z nich ważnym wydarzeniem byłoby pojawienie się ludności kultury Maglemose na przełomie okresu borealnego i atlantyckiego, która zasiedliła przede wszystkim jej część nadmorską. Cechą charakterystyczną zaś późnego mezolitu strefy wielkodolinnej Niziu Polskiego byłby dalszy rozwój kultury komornickiej, zmieniającej się pod różnymi wpływami, w tym i wpływami z Pomorza.

LITERATURA

- Andersen K., Jorgensen S., Richter J., 1982, *Maglemose hytterne ved Ulkestrup Lyng*, „Nordiske Fortidsminder” vol. 7.
- Becker C. J., 1951, *Maglemosekultur pas Bornholm*, „Aarbøger”, s. 96-177.
- Becker C. J., 1953, *Die Maglemosekultur in Dänmark*, [w:] *Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Actes de la III^e Session. Zurich 1950*, Zurich, s. 180-183.
- Bogaczewicz-Adamczak B., Drwal J., Gołębiowski R., Król D., Miotk G., 1987, *Studia archeologiczno-paleograficzne Kępy Ostrowskiej na Pobrzeżu Kaszubskim*, „Przeгляд Archeologiczny”, t. 34, s. 49-81.
- Brinch Petersen E., 1966, *Klosterlund-Sonder Hadsund-Bollund. Les trois sites principaux du Maglemosien ancien au Jutland. Essai de typologie et de chronologie*, „Acta Archaeologica”, vol. 36, s. 163-171.
- Brinch Petersen E., 1971, *A Maglemose Hut from Svaerdborg Bog, Zealand, Danmark*, „Acta Archaeologica”, vol. 42, s. 43-77.
- Brinch Petersen E., 1973, *A Survey of the Late Palaeolithic and Mesolithic of Danmark*, [w:] *The Mesolithic in Europe*, Warszawa s. 76-127.

- Czarnecki M., 1970, *Z problematyki badań nad późnoplejstocеныskimi i wczesnoolocеныskimi przemysłami Pomorza Zachodniego*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 16, s. 31–71.
- Czarnecki M., 1973, *West Pomeracien Mesolithic*, [w:] *The Mesolithic...*, s. 151–156.
- Domańska L., 1976, *Knochenhacker der Maglemose-Kultur aus Trudna, Kr. Złotów, Polen*, „Bonnar Hefte”, Bd. 11, s. 55–59.
- Domańska L., 1978, *Przyczynek do studiów nad kulturą Maglemose*, „Archeologia Polski”, t. 22, s. 329–351.
- Domańska L., 1980, *Krzemień pomorski w kulturach środkowej i młodszej epoki kamienia na Niżu Polskim*, Łódź (maszynopis pracy doktorskiej w Katedrze Archeologii UŁ).
- Domańska L., 1988, *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresie późnego mezolitu*, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław, s. 29–43.
- Gramsch B., 1966, *Untersuchungen zum Mesolithikum im nördlichen und mittleren Tieflandsraum zwischen Elbe und Oder*, Poczdam (maszynopis w Muzeum für Ur- und Frühgeschichte w Poczdamie).
- Grøn O., 1983, *Social behaviour and settlement structures. Preliminary results of a distribution analysis on sites of the Maglemose culture*, „Journal of Danish Archeology”, vol. 2, s. 32–42.
- Grøn O., 1986, *Dwelling Organisation – a Key to the Understanding of Social Structures in Old Stone Age Societies. An Example from the Maglemose Culture*, „Archaeologia Interregionalis” vol. 8.
- Henriksen B. B., 1976, *Svaerdborg I, Excavations 1943–44. A Settlement of the Maglemose Culture*, „Arkaeologiske Studier”, vol. 3, s. 1–160.
- Friis Johansen K., 1919, *Une station du plus ancien age de la pierre dans la tourbière de Svaerdborg*, „Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord”, s. 17–370.
- Kozłowski S. K., 1972, *Pradzieje ziem polskich od IX do V tys. p.n.e.*, Warszawa.
- Kozłowski S. K., 1989, *Mesolithic in Poland. A new approach*, Warszawa.
- Mathiassen Th., 1943, *Stenalders bopladser i Aamosen*, „Nordiske Fortidsminder” vol. 3, s. 1–146.
- Sarauw F. L., 1903, *En Stenalders Boplads i Maglemose ved Mullerup Sammenholdt med Beslaegtede Fund*, „Aarbøger”, s. 148–315.
- Sarauw F. L., 1911–1914, *Ein steinzeitlicher Wohnplatz im Moor bei Mullerup auf Seeland verglichen mit verwandten Funden*, „Prähistorische Zeitschrift”, vol. 3, s. 52–104, vol. 4, s. 1–28.

Lucyna Domańska

CONTRIBUTION OF THE MAGLEMOSE COMPONENT TO THE CULTURAL
DEVELOPMENT OF THE LATE MESOLITHIC COMMUNITIES
IN THE LIGHT OF THE INVESTIGATIONS OF JASTRZĘBIA GÓRA
SITE 4, GDAŃSK PROVINCE

The results of the investigations of Jastrzębia Góra, site 4, Gdańsk province, recapitulated in this paper, cast a new light on the problem of cultural changes in Pomerania in the Late Mesolithic.

Flint inventories from Pomerania, notably its coastal zone, show distinct links with the Maglemose flint industry. This is particularly apparent in the technique of blade production and in the presence of characteristic microliths, notably those with retouched base, of triangles with the retouch of the third side and of narrow rectangle triangles. Moreover, these links are confirmed by characteristic macrolithic and bone tools recorded in certain parts of Pomerania.

On this ground, the assemblages of the Jastrzębia Góra type can be assigned to the Maglemose culture and regarded as coeval with its latest phase.